

BOUWHISTORISCH ONDERZOEK
Kademuren Rijkshulpschutsluis, Vreeswijk

13 november 2024

Polderman
cultuurhistorie restauratie architectuur

Colofon

Bouwhistorisch onderzoek:

Object: Kademuren Rijkshulpschutsluis
Adres: Geen; de kademuren bevinden zich langs de straten Frederiksoord en Spuisluis te Vreeswijk
Monumentstatus: Rijksmonument, nr. 30432
Kadastraal: Vreeswijk; sectie B, kadastraal nummer 5400

Opdrachtgever:

Naam: Gemeente Nieuwegein
Contactpersoon: [REDACTED]
Adres: Stadsplein 1
3431 LZ Nieuwegein

Adviseur:

Naam: Bureau Polderman B.V.
Adres: Eendrachtsweg 67
3012 LG Rotterdam
Telefoon: 010-4363250
E-mail: info@bureaupolderman.nl

Auteurs

Bouwhistoricus: Ing. [REDACTED] BNB
Redactie: Ing. [REDACTED] BNB

Status: Definitief
Datum: 13 november 2024

Inhoud

- Inleiding	4
- Historische ontwikkeling op basis van archiefmateriaal	5
- Beschrijving van de bestaande situatie	18
- Beschrijving van de bouwhistorische sporen	20
- Conclusie bouwgeschiedenis	22
- Globale waardenstelling en aanbevelingen	24
- Bronnen en verantwoording illustraties	27
- Bijlagen:	
1. Redengevende beschrijving	
2. Grafische weergave van de globale waardenstelling.	

Inleiding

De gemeente Nieuwegein is voornemens de kademuren van de als rijksmonument beschermde Rijkshulpschutsluis te Vreeswijk te restaureren. Bureau Polderman is gevraagd een bouwhistorisch onderzoek uit te voeren. Het doel is te komen tot een cultuurhistorische waardenstelling, die als onderlegger kan dienen voor het opstellen van plannen, alsmede voor de beoordeling van deze plannen door het bevoegd gezag.

Onderhavige rapportage doet verslag van de resultaten van het bouwhistorisch onderzoek. De rapportage betreft een bouwhistorische verkenning als bedoeld in de Uitvoeringsrichtlijn Bouwhistorisch onderzoek met waardenstelling URL 2007 d.d. 15 februari 2024, opgesteld door de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM).

Rotterdam, 13 november 2024

Historische ontwikkeling op basis van archiefmateriaal

De kademuren behoren tot de in Vreeswijk gelegen Rijkhulpschutsluis, gesitueerd op de aansluiting van de Vaartsche Rijn op de Lek.

Vreeswijk en de Vaartsche Rijn

De vroegste schriftelijke vermelding van Vreeswijk stamt uit de 9^e eeuw, waarin de nederzetting als 'Fresionouic' wordt aangeduid. Door de naam en de locatie wordt verondersteld dat de oorsprong van Vreeswijk in een aan de Lek door Friezen gestichte handelsplaats ligt, wat past bij het gegeven dat de Friezen gedurende de vroege middeleeuwen de grote rivieren gebruikten om handel te drijven. Waar de nederzetting exact lag is niet bekend.

De waterwegen bleven ook voor de verdere ontwikkeling van Vreeswijk essentieel. Tot twee keer toe werd de verbinding tussen het van oudsher als handelsplaats bekende Utrecht en de grote rivieren verbroken, waarna in 1295 het verbindingskanaal Vaartsche Rijn naar de Lek werd verlegd. Het kanaal eindigde bij een nabij Vreeswijk gelegen dam -de huidige Wiersdijk-, waardoor Vreeswijk een belangrijk punt voor de overslag van goederen tussen de in het kanaal en in de Lek gelegen schepen werd en feitelijk als een voorhaven van Utrecht ging fungeren. De activiteit en werkgelegenheid aan de Wiersdijk zorgden ervoor dat hier een nieuwe Vreeswijkse woonkern ontstond. In 1373 werd het kanaal verdiept en doorgetrokken tot aan de Lek zelf, waarvoor er in Vreeswijk een houten sluis en een verdedigingswerk werden gebouwd. Het scheepvaartverkeer voer sindsdien door Vreeswijk heen, waardoor de woonkern bij de dam verdween en een nieuwe woonkern rondom de houten sluis en het verdedigingswerk ontstond.

Meermaals werd Vreeswijk getroffen door oorlogsgeweld. In 1333 werd het dorp platgebrand en in 1482 werd het verdedigingswerk bij de sluis tijdens een strijd tussen de bisschop van Utrecht en de stad Utrecht verwoest. Gedurende de Tachtigjarige Oorlog brandde het dorp tot twee keer toe af en werd het gebied geïnadeerd om de Spaanse troepen tegen te houden. In 1786-1787 werd het dorp nog eens het toneel van de strijd tussen de Utrechtse patriotten en de troepen van stadhouder Willem de Vijfde.

Tekening van Vreeswijk vanaf de Lek omstreeks 1728. (Utrechts Archief)

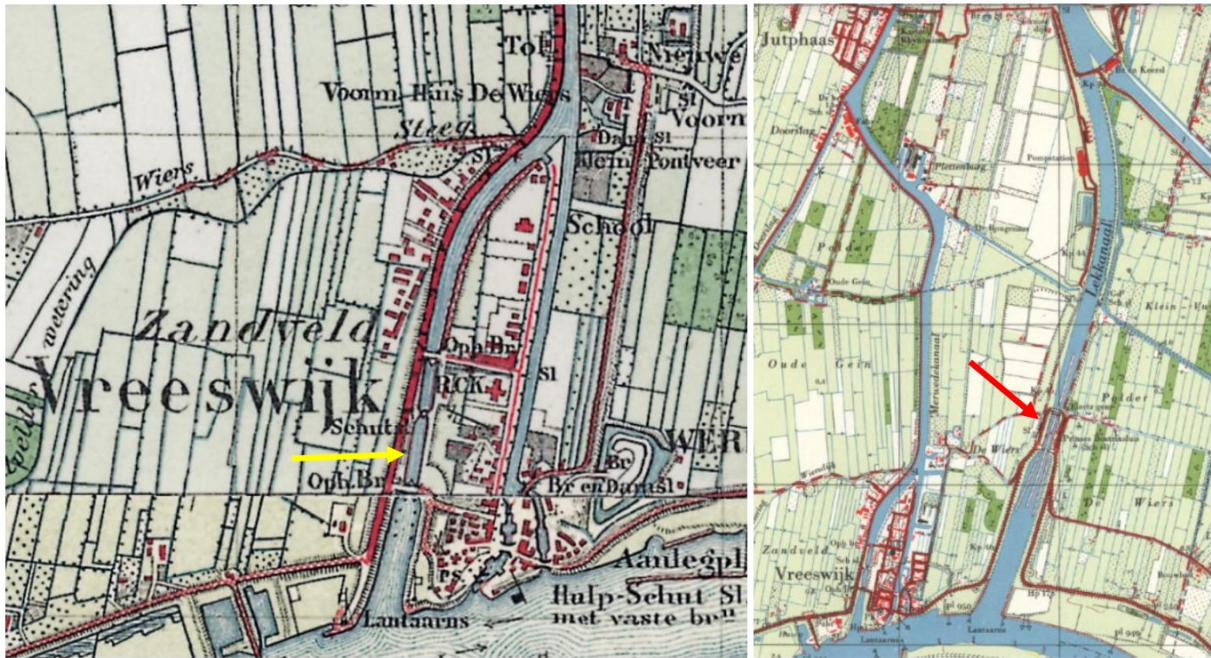
Ondanks de tumultueuze economische omstandigheden bleven de Vaartsche Rijn en Vreeswijk aan het einde van de 18^e en het begin van de 19^e eeuw van groot belang. De Oude Sluis bleef in gebruik en werd in de loop der tijd meermaals vervangen en aangepast. In het begin van de 19^e eeuw was de sluis opnieuw zodanig vervallen dat deze vervangen diende te worden. Om ervoor te zorgen dat het scheepvaartverkeer zo min mogelijk gehinderd werd, maakte een flankerende inlaatsluis in 1818 plaats voor een nieuwe hulpschutsluis. Omdat het rijk in deze sluis een functie als inundatiesluis

binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie zag weggelegd werd de sluis van rijksweg aangelegd en kwam deze bekend te staan als de Rijkshulpschutsluis. In 1825 werd het kanaal uitgediept en werd dit opgenomen in het kanaalstelsel van de Keulse Vaart, waardoor het belang nog verder toenam.

Vreeswijk aan het begin van de 19^e eeuw. (collectie Utrechts archief)

In 1881 werd besloten tot een verbetering van de scheepvaartroute tussen de Amsterdamse haven en het Duitse achterland door middel van de aanleg van het Merwedekanaal. Dit kanaal maakte deels gebruik van de bestaande vaarwegen van de Keulse Vaart, die daartoe werd verdiept en gemoderniseerd. Besloten werd bij Vreeswijk een nieuwe sluis aan te leggen, waarvoor een aftakking langs de westelijke flank van het dorp werd gemaakt. Deze Koninginnensluis kwam in 1886 gereed en nam veel van het scheepvaartverkeer van de Oude Sluis over. Over de Rijkshulpschutsluis waren op dat moment al enige tijd enkele vaste bruggen gelegd, zodat deze toen al niet of nauwelijks meer als schutsluis gediend zal hebben. Aan het begin van de 20^e eeuw voldeed ook het Merwedekanaal niet meer en startte de planvorming voor de aanleg van het huidige Amsterdam-Rijnkanaal. In het plan werd de scheepvaartroute verlegd naar een nieuw kanaalpand ten oosten van Vreeswijk, het Lekkanaal, dat uiteindelijk in 1938 in gebruik kwam. De hierin opgenomen Beatrixsluizen maakten de bestaande sluizen in en bij Vreeswijk grotendeels overbodig, wat grote invloed had op het dorp. Het directe contact met de schippers verdween, en de handel, die afhankelijk was van de scheepvaart, nam af. De Oude Sluis en de Koninginnensluis raakten in verval en de middenstand had het moeilijk, doordat de schippers minder wachttijd bij de sluis hadden om inkopen in Vreeswijk te doen.

Links: Vreeswijk omstreeks 1920, bij de pijl de naast het dorp gesitueerde Koninginnesluis. (www.topotijdreis.nl)
 Rechts: het bij het Amsterdam-Rijnkanaal horende Lekkanaal en de daarin opgenomen Beatrixsluizen (rode pijl) omstreeks 1960. (www.topotijdreis.nl)

Na de oorlog kreeg de lokale zand- en grondhandel een opleving, wat voor Vreeswijk een nieuwe economische impuls opleverde. In 1971 werd Vreeswijk met Jutphaas samengevoegd tot de gemeente Nieuwegein. In de huidige situatie is de oude dorpskern omgeven door enkele nieuwe wijken en fungeert de gemeente als satellietstad voor Utrecht. De Koninginnensluis is nog van regionaal belang, maar de Oude Sluis en de Rijkshulpschutsluis niet meer. Alle vier de sluisen, inclusief de Beatrixsluizen, zijn beschermd als rijksmonument.

De Rijkshulpschutsluis

De Rijkshulpschutsluis vindt zijn oorsprong in de vervanging van de even westelijke gelegen Oude Sluis, die aan het begin van de 19^e eeuw bouwvallig was en in 1815 zelfs gedeeltelijk instortte. Om het scheepvaartverkeer op de zo belangrijke Vaartsche Rijn gedurende de periode dat de Oude Sluis buiten werking was zo min mogelijk te hinderen, werd besloten tot de aanleg van een tweede schutsluis. Als locatie werd het Volmolens Gat uitgekozen; een bescheiden kanaal met een inlaatsluis ten oosten van de Oude Sluis. Deze sluis en het kanaal waren in 1638 aangelegd om ook tijdens de droge zomermaanden de Vaartsche Rijn met Lekwater te kunnen voeden; de Oude Sluis was daar namelijk niet geschikt voor. Om inkomsten te genereren, werd getracht de kracht van het door de inlaatsluis stromende water te benutten door in het aansluitende kanaal een watermolen te bouwen en te verhuren. De molen werd uitgevoerd als een volmolen, bedoeld om geweven wol door middel van mechanische bewerking en blootstelling aan bentoniet, urine of zeep te verstevigen. De molen was echter weinig succesvol, omdat de waterstroom niet sterk genoeg was om de molen aan te drijven en het molenbedrijf geheel afhankelijk was van het spuien, dat niet voortdurend kon plaatsvinden. De molen werd daarom al in 1657 buiten bedrijf gesteld en was ten tijde van de bouw van de Rijkshulpschutsluis reeds lange tijd gesloopt.

Een begin 19^e eeuwse reconstructie van de situatie van 1672, waarop onder andere de Vaartsche Rijn (gele pijl), de Oude Sluis (rode pijl), het Volmolens Gat (blauwe pijl), de inlaatsluis (groene pijl) en de volmolen (paarse pijl). (collectie Utrechts Archief)

In het Nationaal Archief zijn de tekeningen bewaard van de planvorming voor de Rijkshulpschutsluis. Deze stammen vrijwel allemaal uit de jaren 1815-1817. Uit de tekeningen blijkt dat de sluis niet alleen als een schut-, maar ook een inundatiesluis ingezet werd. Gezien de ligging en de periode waarin de planvorming plaatsvond, kan het niet anders dan dat de Rijkshulpschutsluis één van de eerste werken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie was. Het Koninklijk Besluit tot de aanleg van deze linie was in 1815 genomen en omvatte de bouw van verdedigingswerken in een strook tussen Muiden en de Biesbosch, waarin voornamelijk werd vertrouwd op het bewust onder water zetten van gebieden om vijandelijke troepen te hinderen. Het onder laten lopen (inunderen) van gebieden werd gedaan met op strategische plaatsen gesitueerde inundatiesluizen, waarmee op gecontroleerde wijze water kon worden doorgelaten. De wens om de nieuwe sluis in Vreeswijk mede als inundatiesluis te kunnen inzetten zal voor het rijk de aanleiding gevormd hebben om de kosten voor de aanleg ervan voor haar rekening te nemen en de planvorming te verzorgen.

Het plan werd opgesteld door de bekende waterstaatsingenieur Jan Blanken. In het plan is te zien dat sluis zelf bestond uit een kolk, een binnenhoofd met een dubbele puntdeur en een buitenhoofd met een dubbele puntdeur en een dubbele waaierdeur - een deurtypologie waar Blanken octrooi op had - alsmede een brug. Een nieuw kanaal verbond het binnenhoofd met de Vaartsche Rijn en eindigde daar met een ophaalbrug. Op de tekeningen valt op dat de sluis en het verbindingskanaal ruwweg op de plaats van het Volmolens Gat werden geprojecteerd, maar dat de positie en het formaat zodanig verschilden dat er niets van de oude infrastructuur werd hergebruikt. Het plan

werd in 1817 aanbesteed en de bouw startte later dat jaar. Op 30 juni 1818 voer het eerste schip door de sluis. De werkzaamheden aan de Oude Sluis werden vrijwel onmiddellijk daarna aanbesteed.

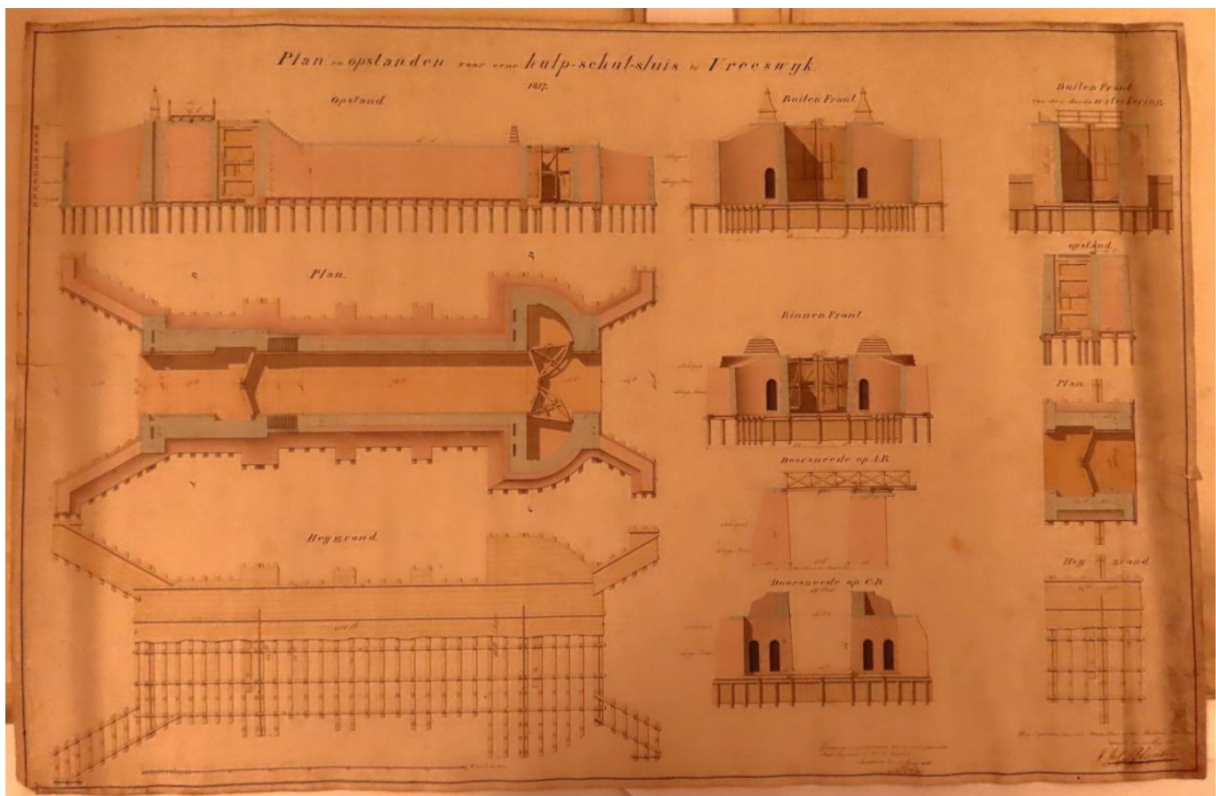
De situatie bij de Oude Sluis en het Volmolens Gat (rode pijl), kort voor de aanleg van de Rijkshulpschutsluis. (collectie Nationaal Archief)

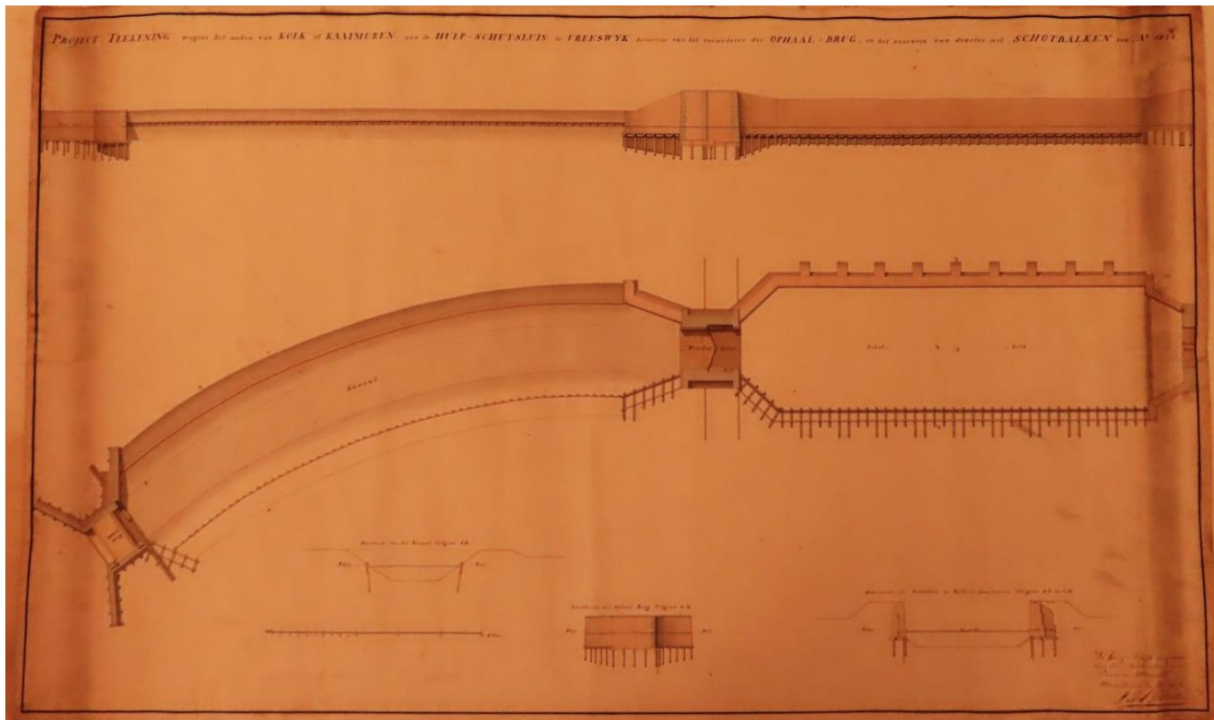
Vroeg ontwerp uit 1815 voor de aanleg van de Rijkshulpschutsluis. (collectie Nationaal Archief)

Het plan voor de nieuwe Rijkshulpschutsluis, geprojecteerd op de loop van het Volmolens Gat. (collectie Nationaal Archief)

Het ontwerp voor de Rijkshulpschutsluis uit circa 1817. (collectie Nationaal Archief)

Het ontwerp voor het kanaal tussen de Rijkshulpschutsluis en de Vaartsche Rijn. (collectie Nationaal Archief)

In 1852 werden de ophaalbruggen van de Rijkshulpschutsluis vervangen door vaste bruggen, wat laat zien dat het schutten van de schepen overwegend weer in de Oude Sluis werd gedaan. In dezelfde periode werden nog wel de in rijshout uitgevoerde kolkwanden vervangen door gemetselde wanden, waarbij de vorm van de kolk van rechthoekig naar ovaal naar gewijzigd. Omdat de sluis op latere kaarten nog wel eens als spuisluis of 'hulp-schut sluis met vaste bruggen' wordt aangeduid, is het aannemelijk dat de sluis -naast inundatiesluis- ook ingezet werd om Lekwater in te laten of lage schepen te schutten.

Zoals vermeld zal de rol van de sluis als schutsluis aan het einde van de 19^e eeuw zijn uitgespeeld, toen de Koninginnensluis de rol van de bestaande sluizen overnam. De buitendienststelling van de sluis als inundatiesluis viel waarschijnlijk samen met het vervallen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als verdedigingswerk na de Tweede Wereldoorlog. Omdat de sluis geen functie meer had, maar wel in een primaire waterkering lag, werd de sluis in het derde kwart van de 20^e eeuw dichtgezet. In 1979 werd de Rijkshulpschutsluis opgenomen in het register van rijksmonumenten.

Een in 1894 vanaf de Lekdijk genomen foto, waarop het buitenhoofd, de kolk en het binnenhoofd van de Rijkshulpschutsluis te zien zijn. (collectie Utrechts Archief)

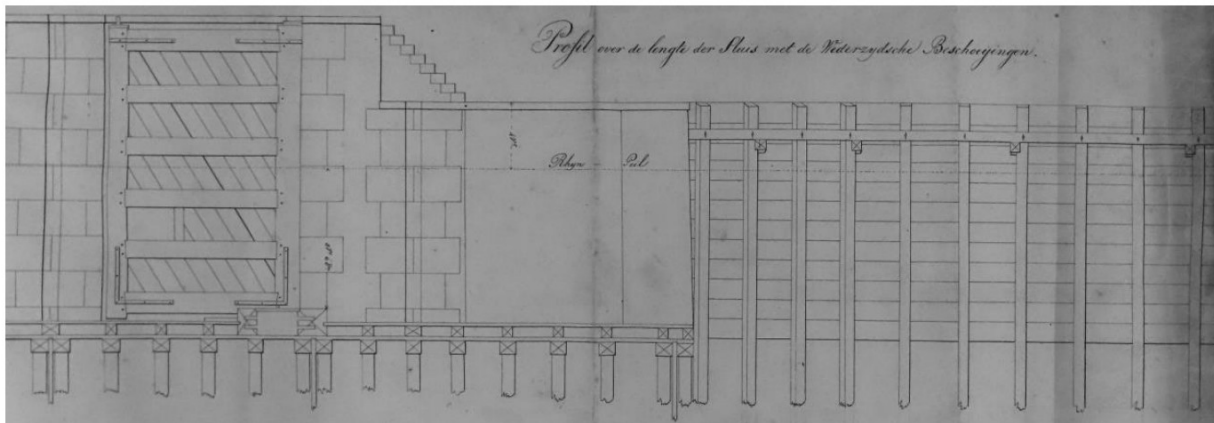
Het buitenhoofd van de Rijkshulpschutsluis na afdamming. (collectie Utrechts Archief)

De kademuren

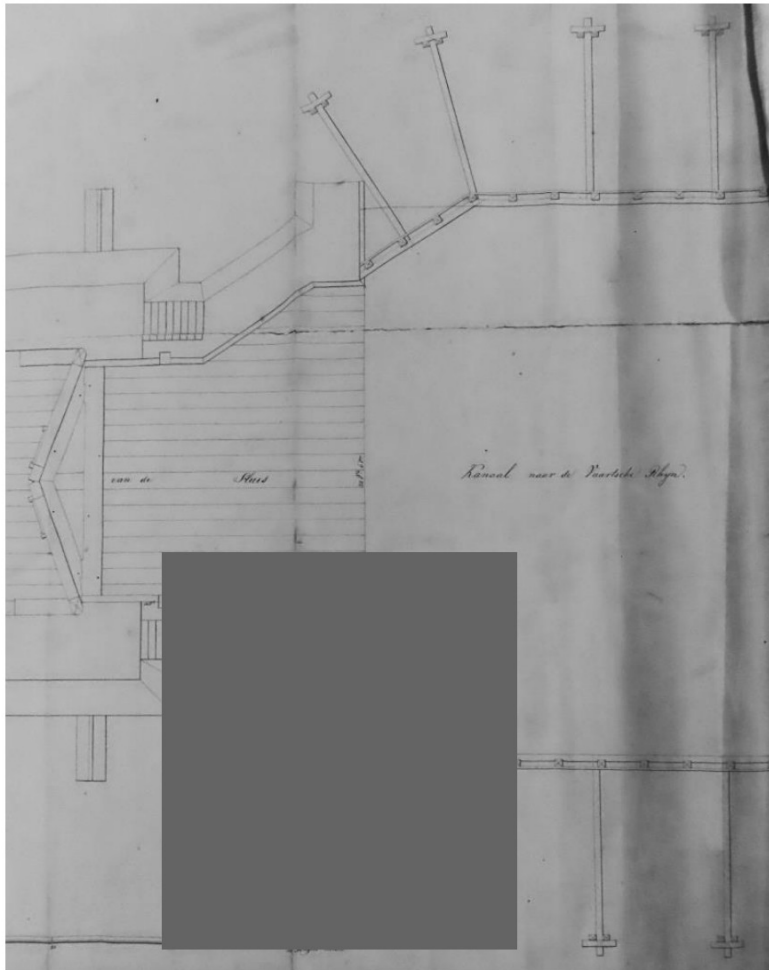
De te onderzoeken kademuren behoren tot het kanaal dat zich tussen het binnenhoofd en de ophaalbrug bij de Vaartsche Rijn bevindt. De muren maken - in vorm - onderdeel uit van de oorspronkelijke aanleg van de Rijkshulpschutsluis uit 1818. Eén van de stichtingstekeningen laat onmiskenbaar zien dat de oevers van het kanaal oorspronkelijk van een houten beschoeiing werden voorzien, die bestond uit een reeks op verticaal geplaatste balken aangebrachte planken, met op regelmatige afstand geplaatste verankeringen in het achterliggende grondpakket. Een uit 1823 - dus enkele jaren na de bouw van de sluis - daterende tekening bevestigt dit beeld, wat aantoont dat het oorspronkelijke plan ook daadwerkelijk is uitgevoerd.

Op enig moment werd de houten beschoeiing aan weerszijden vervangen door in basalt opgetrokken kademuren. Wanneer dit is gebeurd, is door het ontbreken van relevant archiefmateriaal niet exact bekend. De beschikbare stukken die over het vervangen van muurwerk gaan, betreffen uitsluitend de kolkwanden van de sluis en stammen uit de jaren '50 van de 19^e eeuw. Een ongedateerde, maar waarschijnlijk tot deze stukken behorende, tekening toont een volledige plattegrond en langsdoorsnede over de Rijkshulpschutsluis en laat zien dat het kanaal dan al over in basalt opgetrokken kademuren beschikt. De vervanging heeft derhalve al binnen enkele decennia na de ingebruikname van de sluis plaatsgevonden. De muren zijn weinig gedetailleerd weergegeven, maar laten wel zien dat ze aan beide einden voorzien waren van een naar de waterlijn leidende trap.

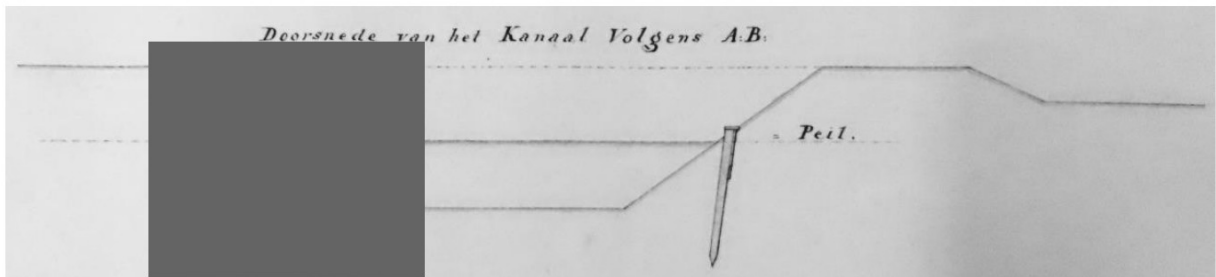
Er is geen archiefmateriaal bekend dat suggereert dat de kademuren sinds de aanleg ervan rond het midden van de 19^e eeuw ingrijpend zijn gewijzigd. Thans verkeren ze in een slechte staat en is de gemeente Nieuwegein voornemens ze te restaureren.

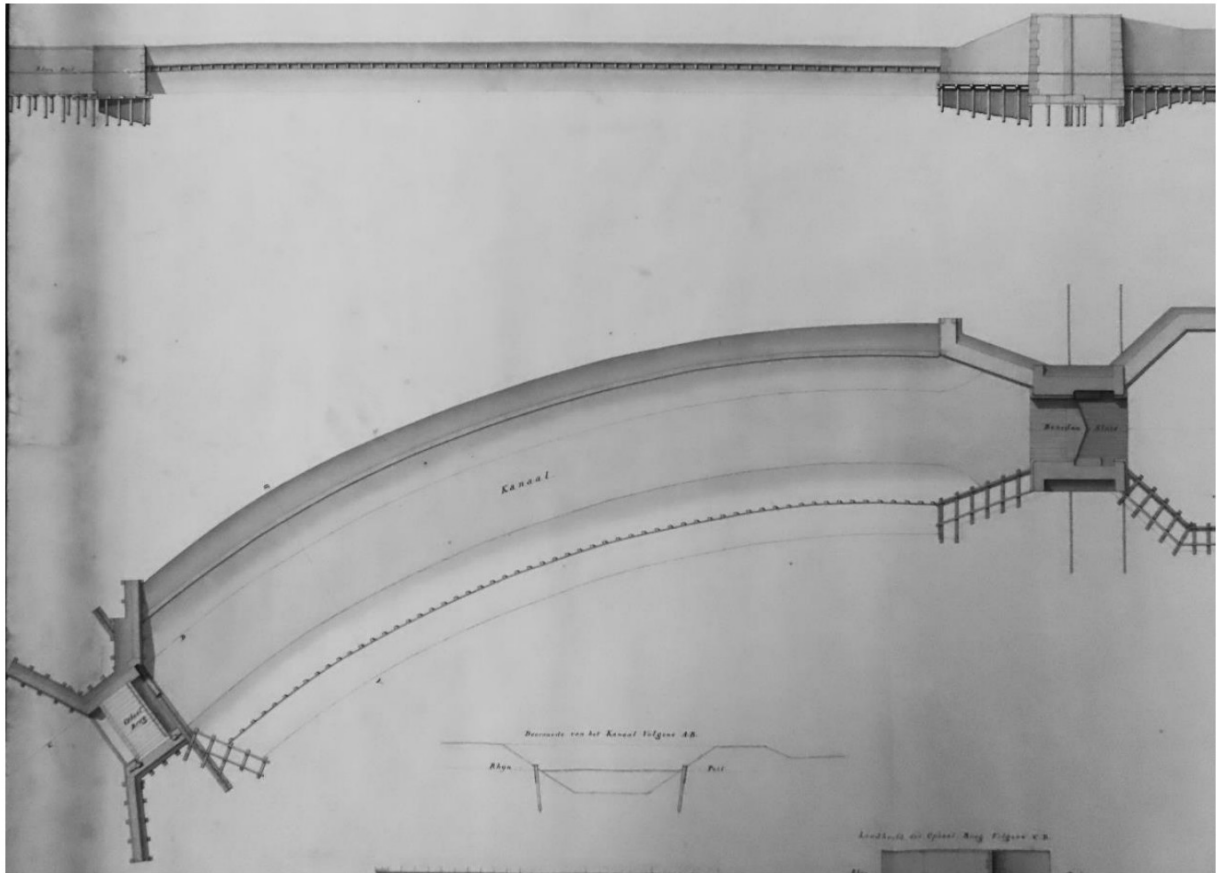
Uitsnede van de waarschijnlijk uit 1817 daterende werktekening "van de beneden-sluis, te bouwen in het zoogenaamde Volmolengat te Vreeswijk aan de Vaart, alsmede van de Beschoeiingen langs het te graven Kanaal en Schutkolk", met daarop een langsdoorsnede over het binnenhoofd en een aanzicht van de houten beschoeiing langs het kanaal. (collectie Nationaal Archief)

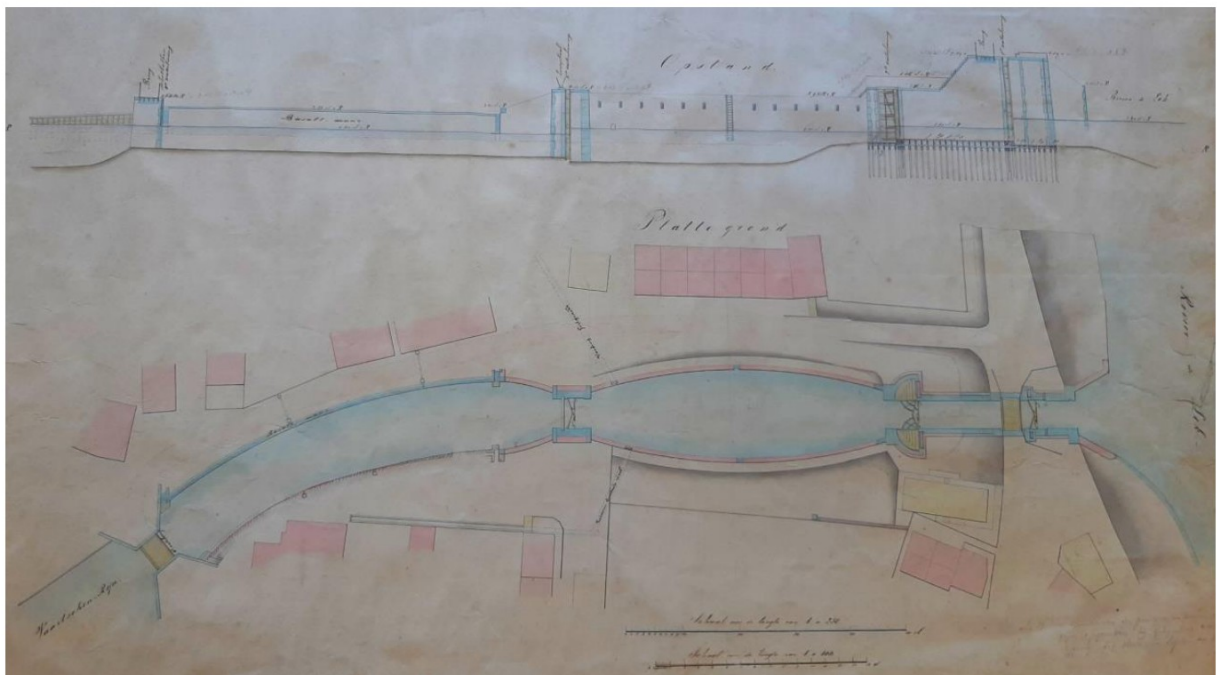
Een uitsnede van dezelfde tekening met daarop een horizontale doorsnede over de beschoeiingen. (collectie Nationaal Archief)

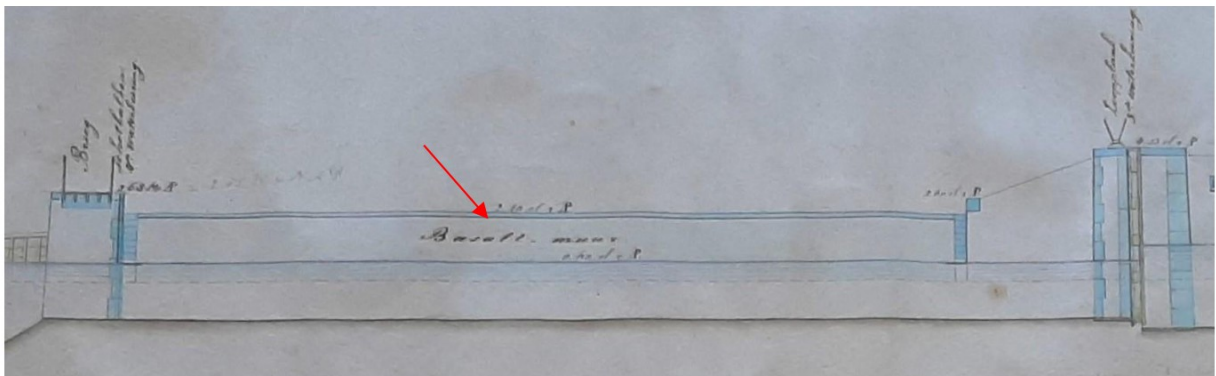
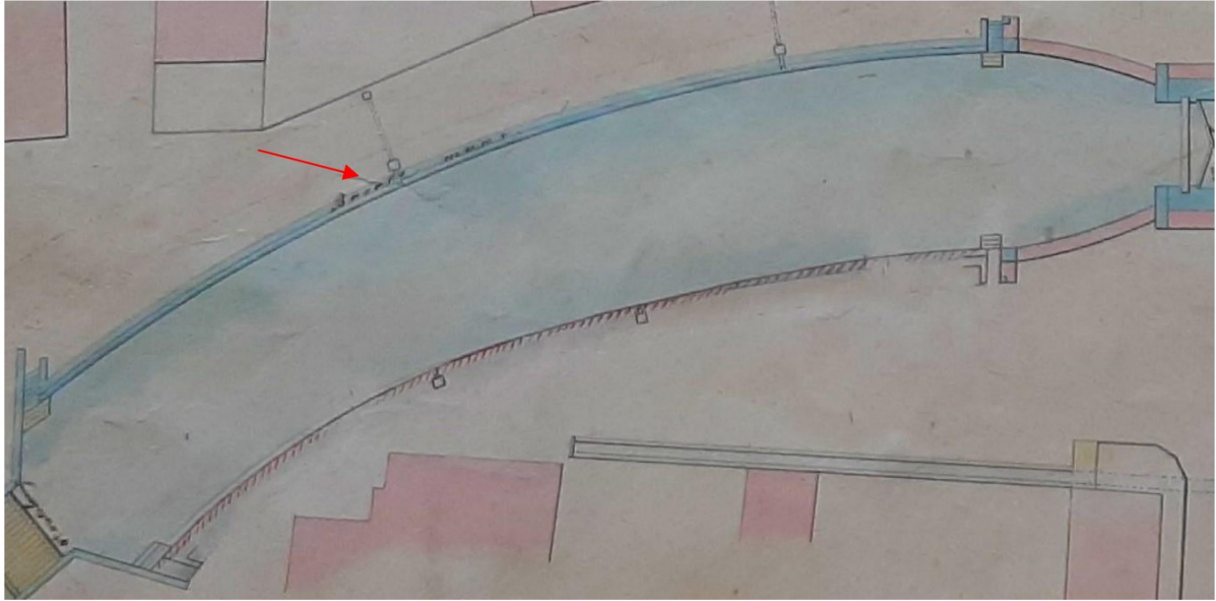
Een uit 1823 daterende dwarsdoorsnede over de houten beschoeiingen van het kanaal. (collectie Nationaal Archief)

Een uit 1823 daterende plattegrond van het kanaal. (collectie Nationaal Archief)

Een ongedateerde, maar waarschijnlijk uit de jaren '50 van de 19^e eeuw daterende plattegrond en doorsnede van de Rijkschutsluis. (collectie Utrechts Archief)

Uitsneden van de voorgaande tekening, waarop het kanaal te zien is. De teksten bij de rode pijlen luiden "Basalt muur". (collectie Utrechts Archief)

Een rond de vorige eeuwwisseling te dateren foto van het kanaal en de kademuren, gemaakt richting het binnenhoofd van de Rijkshulpschutsluis (collectie Utrechts Archief)

Een rond de vorige eeuwwisseling te dateren foto van het kanaal en de kademuren, genomen in de richting van de vaste brug bij de aansluiting op de Vaartsche Rijn. (collectie Utrechts Archief)

Beschrijving van de bestaande situatie

De kademuren bevinden zich langs het circa 70 meter lange kanaal tussen de voormalige Rijkshulpschutsluis en de Vaartsche Rijn te Vreeswijk. De straat langs de zuidwestelijke kademuur wordt aangeduid als Spuisluis; de straat langs de noordoostelijke kademuur als Frederiksoord.

De Rijkshulpschutsluis gezien vanuit oostelijke richting. De kademuren bevinden zich in het omcirkelde deel. (Google Maps)

De kademuren zijn waarschijnlijk voorzien van een fundering op houten palen. Het opgaande werk bestaat uit onregelmatig gevormde, in kalkmortel gelegde basaltblokken. De dekzerken zijn eveneens uitgevoerd in basalt; enkele zijn voorzien van een gietijzeren bolder. Aan de einden van de kademuren is steeds een in roodbruin metselwerk uitgevoerde omkant en een basalten trap naar de waterlijn aanwezig.

Het kanaal gezien in zuidelijke en noordelijke richting.

Kademuur.

Trap.

Dekzerken en bolder.

Straatbeeld.

Beschrijving van de bouwhistorische sporen

- 1) Het kanaal tussen de kolk en de brug is in vorm sinds de aanleg van de Rijkshulpschutsluis niet gewijzigd; de huidige, in basalt opgetrokken kademuren stammen volgens de archiefbronnen waarschijnlijk uit de jaren '50 van de 19^e eeuw en vervingen de oorspronkelijke houten beschoeiing.

- 2) De vier naar de waterlijn leidende trappen staan op de historische tekeningen en foto's, wat laat zien dat ze even oud zijn als de in basalt uitgevoerde kademuren. De gemetselde wanden langs de trappen zijn opgetrokken in een strakke roodbruine steen, gelegd in een cementmortel, wat laat zien dat deze waarschijnlijk in de loop van de tweede helft van de 20^e eeuw of recenter vervangen zijn. Gezien de relatie met de Rijkshulpschutsluis zal het originele metselwerk meer gelijkend aan dat van de sluis zijn geweest.

- 3) De oostelijke kademuur is voorzien van gietijzeren bolders. Door de ietwat generieke uitvoering zijn ze lastig te dateren, maar ze zijn al te zien op de omstreeks de vorige eeuwwisseling genomen historische foto's, zodat ze in ieder geval uit de 19^e eeuw dateren. De bolders op de westelijke kademuur zijn niet meer aanwezig, maar wel is nog duidelijk te zien waar ze hebben gestaan. Daar waar een bolder ontbreekt, is te zien dat ze waren ingelaten in een speciaal voor de bolders bedachte uitsparing in de dekzerken, wat erop wijst dat de bolders nog uit de bouwtijd van de kademuren stammen.

Conclusie bouwgeschiedenis

De kademuren langs de Frederiksoord en de Spuisluis te Vreeswijk behoren tot de in 1818 gebouwde Rijkshulpschutsluis, gelegen aan het zuidelijke einde van de Vaartsche Rijn te Vreeswijk.

De Vaartsche Rijn vormde als kanaal eeuwenlang de belangrijkste waterweg tussen Utrecht en de Lek. Op de aansluiting van het kanaal op de Lek ontstond het dorp Vreeswijk en lag de Oude Sluis, die aan het begin van de 19^e eeuw bouwvallig was. De vervanging van de sluis zou het scheepvaartverkeer voor lange tijd hinderen, wat niet wenselijk was en leidde tot het besluit een hulpschutsluis te aan te leggen. Omdat de nieuwe sluis ook als inundatiesluis van nut was voor de eveneens in deze periode aangelegde Nieuwe Hollandse Waterlinie, werden de kosten door het rijk gedragen. Ook het ontwerp voor deze Rijkshulpschutsluis werd door de overheid verzorgd, onder verantwoordelijkheid van de bekende waterstaatsingenieur Jan Blanken.

De sluis werd iets ten oosten van de Oude Sluis gepositioneerd, op de plaats van een oudere inlaatsluis en het daarop aansluitende Volmolens Gat. De sluis lag in de Lekdijk en liet op gecontroleerde wijze rivierwater door om daarmee het water in het kanaal en de daarop aansluitende Utrechtse grachten te kunnen verversen. Het Volmolens Gat was een bescheiden kanaaltje dat de sluis met de Vaartsche Rijn verbond en ontleende zijn naam aan de volmolen die daar in de 17^e eeuw had gestaan.

In het ontwerp voor de Rijkshulpschutsluis werden de inlaatsluis en de loop van het Volmolens Gat niet hergebruikt. De nieuwe sluis kreeg een binnenhoofd met een dubbele puntdeur en een buitenhoofd met een dubbele puntdeur en een dubbele waaierdeur. De kolk daartussen kreeg een rechthoekige vorm en eenvoudige, rijshouten kolkwanden. Een nieuw, naamloos kanaal op ruwweg de plaats van het vroegere Volmolens Gat verbond de Rijkshulpschutsluis met de Vaartsche Rijn en werd op pragmatische wijze van een houten beschoeiing voorzien. Zowel op het buitenhoofd als op de aansluiting met de Vaartsche Rijn werden ophaalbruggen bedacht. De Rijkshulpschutsluis kwam in 1818 gereed, waarna men met de vervanging van de Oude Sluis startte.

Het is aannemelijk dat de houten beschoeiing van het kanaal achter de Rijkshulpschutsluis uiterlijk in de jaren '50 van de 19^e eeuw vervangen werd door de huidige, in basalt uitgevoerde kademuren. Het opgaande werk werd in basaltblokken opgetrokken en afgedekt met basalten dekzerken, plaatselijk voorzien van gietijzeren bolders. Aan de einden van de kademuren werden eveneens in basalt uitgevoerde, naar de waterlijn leidende trappen geplaatst. Vermoedelijk hing de vervanging samen met een herziening van het doel van de Rijkshulpschutsluis, die na ruim 30 jaar in bedrijf te zijn geweest een meer permanent karakter had gekregen. In die periode werd namelijk ook de kolk vergroot tot een ovaalvormige kolk met gemetselde kolkwanden en werden de ophaalbruggen vervangen door nieuwe, vaste bruggen. Dit laatste gegeven laat zien dat het zwaartepunt voor het schutten van schepen weer bij de Oude Sluis lag, maar blijkbaar was de Rijkshulpschutsluis voor het schutten van kleinere schepen en als inundatiesluis nog belangrijk genoeg om een dergelijke investering te rechtvaardigen.

Het succes van de Vaartsche Rijn betekende uiteindelijk het einde van de Rijkshulpschutsluis als schutsluis. Vanaf 1886 werd het scheepvaartverkeer omgeleid naar een nieuw kanaaldeel langs de westelijke flank van Vreeswijk, waar als onderdeel van het nieuw aangelegde Merwedekanaal een nieuwe schutsluis werd aangelegd: de Koninginnensluis. In 1938 werd ook dit kanaal verplaatst in het kader van de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal, en werd de rol van de Koninginnensluis op zijn beurt weer overgenomen door het geheel buiten Vreeswijk om lopende Lekkanaal en de daarin gesitueerde Beatrixsluizen. Na de Tweede Wereldoorlog verloor de Nieuwe Hollandse Waterlinie zijn militaire functie en werd de Rijkshulpschutsluis ook als inundatiesluis overbodig. De toen feitelijk overbodig geworden sluis werd kort daarna dichtgezet, waardoor de huidige situatie ontstond.

De kademuren van het kanaal tussen het binnenhoofd en de Vaartsche Rijn bevinden zich thans in slechte bouwtechnische staat en zullen worden gerestaureerd.

Globale waardenstelling en aanbevelingen

De kademuren maken onderdeel uit van de Rijkshulpschutsluis, die in 1979 is ingeschreven in het register van rijksmonumenten. In bijlage 1 is de redengevende beschrijving bij dit aanwijzingsbesluit opgenomen.

Waarderingsmethodiek

Het vastleggen van de waardenstelling van het object geschiedt volgens de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (Stichting ERM) opgestelde 'Uitvoeringsrichtlijn Bouwhistorisch onderzoek met waardestelling URL 2007' d.d. 15 februari 2024 en bestaat uit een contextuele en een intrinsieke waardenstelling.

De contextuele waardenstelling geschiedt volgens de volgende aspecten:

- *Historische waarden:*
Dit aspect beziet het object als uitdrukking van een culturele, sociaaleconomische, geestelijke, bestuurlijke, technische of typologische ontwikkeling dan wel vanwege innovatieve waarde of pionierskarakter.
- *Ruimtelijke waarden:*
Dit aspect behandelt het object in relatie tot de historisch-ruimtelijke context, een eventueel ensemble en de invloed van het object op de omgeving ervan.
- *Architectuurhistorische waarden:*
Dit aspect gaat in op het object in relatie tot een typologie, ontwerpvoorbeelden en architectonisch concept of de plaats van het object in het oeuvre van een architect / ontwerper.
- *Bouwhistorische waarden:*
Dit aspect betreft de waarden die het object vertegenwoordigt op het gebied van materiaalgebruik, constructie en afwerkingen in relatie tot andere, vergelijkbare gebouwde objecten.
- *Kunsthistorische waarden:*
Dit aspect gaat in op de waarden van specifieke, ontworpen onderdelen van het object, zoals schilderkunst, beeldhouwkunst, of bijzondere interieurfwerkingen in relatie tot andere historische interieurs.
- *Gebruikswaarden en functiespecifieke waarden:*
Dit aspect behandelt de waarden van het object in relatie tot het historisch gebruik, andere objecten met dezelfde functie en/of veranderingen of bijzonderheden in het gebruik.
- *Herinneringswaarden:*
Dit betreft de waarden in verband met een specifieke gebeurtenis in het verleden in relatie tot het gebouwde object.

Elk van deze aspecten wordt, voor zover relevant, getoetst aan de hand van de criteria gaafheid, authenticiteit en zeldzaamheid. Bij het opstellen van de waardering wordt geen rekening gehouden met de bouwtechnische toestand, gebruikersbelangen, eventuele ontwerpoverwegingen of financiële aspecten.

De intrinsieke waardenstelling legt vast welke delen van het bouwwerk welke cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de volgende waarden:

- *Hoge cultuurhistorische waarde (blauw aangeduide onderdelen):* van groot belang voor het karakter, de structuur of de betekenis van het object.
- *Positieve cultuurhistorische waarde (groen):* van ondersteunend belang voor het karakter, de structuur of de betekenis van het object.
- *Onbekend (paars):* Nader onderzoek wenselijk.
- *Indifferentie cultuurhistorische waarde (geel):* van weinig of geen belang voor het karakter, de structuur of de betekenis van het object.

Contextuele waardenstelling

De relevante aspecten voor de contextuele waardenstelling zijn de volgende:

*Historische waarden: *** (hoog)*

De Rijkshulpschutsluis herinnert aan de belangrijke rol van Vreeswijk en de Vaartsche Rijn in de afwikkeling van het scheepvaartkanaal van en naar Utrecht. Daarnaast is de Rijkshulpschutsluis gebouwd als inundatiesluis voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie, dat inmiddels als UNESCO-werelderfgoed is beschermd. De Rijkshulpschutsluis heeft daarom een hoge historische waarde. De kademuren dragen hier aan bij, maar het belang is geringer dan de overige delen van de sluis.

*Ruimtelijke waarden:*** (hoog)*

De Rijkshulpschutsluis is markant in de Lekdijk en in het historisch centrum van Vreeswijk gelegen en draagt daardoor sterk bij aan de kwaliteit van de directe omgeving. Samen met de eveneens als rijksmonumenten beschermde Koninginnensluis, de Oude Sluis en de Beatrixsluizen bepalen ze het karakter van het gebied, dat sterk wordt getekend door de op de Lek aansluitende waterwegen die in de loop der tijd zijn aangelegd. Vanwege de militaire functie vormt de Rijkshulpschutsluis een ensemble met de andere tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie behorende objecten, zoals het zeer nabijgelegen Fort Vreeswijk. De Rijkshulpschutsluis heeft daarom een hoge ruimtelijke waarde, de kademuren dragen hier sterk aan bij.

*Architectuurhistorische waarden: * (laag)*

De Rijkshulpschutsluis kreeg vanwege de tijdelijke en pragmatische aard van het object een relatief eenvoudig ontwerp, dat door de dichtzetting van de sluis minder goed afleesbaar is geworden. Het gegeven dat dit ontwerp door de bekende waterstaatsingenieur Jan Blanken is opgesteld, vormt een interessant gegeven, waardoor de architectuurhistorische waarde van de sluis an sich toch positief is. De rol van de kademuren hierin is als latere toevoeging echter zeer beperkt, zodat de architectuurhistorische waarde daarvan als laag is beoordeeld.

*Bouwhistorische waarden: ** (positief)*

De sluis is bijzonder te noemen vanwege het gegeven dat deze initieel bedacht was als een tijdelijke schutvoorziening, alleen de functie van inundatiesluis gaf het werk waarschijnlijk een meer permanent karakter. Wellicht vormt dit de verklaring waarom de misschien voor het inunderen minder belangrijke elementen als de kolkwanden en de oevers van het kanaal vrij pragmatisch in rijshout en hout werden uitgevoerd. De toepassing van waaierdeuren maakt de sluis duidelijk te plaatsen in zijn tijd en de aanlegperiode van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Helaas is dit alles door de afsluiting van de sluis minder afleesbaar geworden, waardoor de bouwhistorische waarde van de sluis positief is. De kademuren zijn zorgvuldig uitgevoerd in basalt, in plaats van het meer gebruikelijke metselwerk en hardsteen, waarmee ze bijdragen aan de afleesbaarheid van de bouwhistorische gelaagdheid van de sluis en een positieve cultuurhistorische waarde hebben.

*Gebruikswaarden en functiespecifieke waarden: ** (positief)*

De Rijkshulpschutsluis is niet meer in gebruik, maar doordat de hoofdvorm relatief gaaf bewaard is gebleven, is het gebruik nog wel redelijk goed afleesbaar. De gebruikshistorische waarde is daardoor positief. De kademuren dragen hieraan bij en zijn daardoor eveneens van een positieve cultuurhistorische waarde.

Intrinsieke waardenstelling

De intrinsieke waardenstelling is op de tekeningen in bijlage 2 gedetailleerd weergegeven.

Waardenstelling exterieur bouwmassa

Feitelijk is er sinds de bouw van de kademuren omstreeks het midden van de 19^e eeuw weinig veranderd, behalve dat de gemetselde wanden bij de trappen bij een eerdere restauratie in de 20^e eeuw opnieuw zijn opgetrokken. Dit houdt in dat alle uit de bouwtijd daterende onderdelen van de kademuren de contextuele waardenstelling vertegenwoordigen en daardoor van een hoge cultuurhistorische waarde zijn. Bij de vervanging van de metselwerk wanden bij de trappen is de vorm en de positie van de wanden aangehouden, zodat deze wanden -ondanks dat ze in een niet passende steen- en mortelsoort zijn opgetrokken- toch een verwijzing naar het oorspronkelijke ontwerp voor de kademuren vormen en daardoor van een positieve cultuurhistorische waarde zijn.

Aanbevelingen

De inspectie van de kademuren heeft zich logischerwijs beperkt tot de zichtbare delen van de kademuren. Eventuele bouwsporen die zich onder de waterlijn of achter bijvoorbeeld aangemeerde boten bevinden zijn niet meegenomen. Het is aan te bevelen -als de planvorming dat vereist- om nader onderzoek naar mogelijke sporen te doen als de situatie zich daarvoor leent, omdat hiermee mogelijk de conclusie over de bouwgeschiedenis en de waardenstelling aangescherpt kunnen worden.

Bronnen en fotoverantwoording

Literatuur:

- G.J. Arends; Sluizen en stuwen, in: Bouwtechniek in Nederland, 1994

Websites:

- [https://nl.wikipedia.org/wiki/Vreeswijk_\(wijk\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Vreeswijk_(wijk))
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Vaartsche_Rijn
- <https://www.invreeswijk.nl/rondje-schippersdorp-rijkshulpschutsluis/>
- <https://oudvreeswijk.nl/nl/OudVreeswijk-nl/>
- <https://www.molendatabase.nl/molens/ten-bruggencate-nr-14705?paging=true>
- <https://www.delpher.nl/>
- https://www.dbnl.org/tekst/stenoogmonuo1_01/stenoogmonuo1_01_0058.php

Geraadpleegde archieven en instanties:

- Het Nationaal Archief, Den Haag
- Het Utrechts Archief, Utrecht

Bronvermelding illustraties en foto's staan onder de desbetreffende afbeeldingen beschreven.

Overige illustraties en foto's door de auteurs.

Bijlage 1: Redengevende beschrijving

Monumentnummer*: 30432

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Status rijksmonument
Inschrijving register* 09 mei 1979
Kadaster deel/nr 82677/61

*Woonplaats** Nieuwegein
*Gemeente** Nieuwegein
*Provincie** Utrecht

Locatiennaam Nieuwegein
Locatieomschrijving Spuisluis Lekdijk

*Kadastrale gemeente** Vreeswijk
*Sectie** B
*Kadastraal object**
Appartement aanduiding
Grondperceel 5400

*Omschrijving***

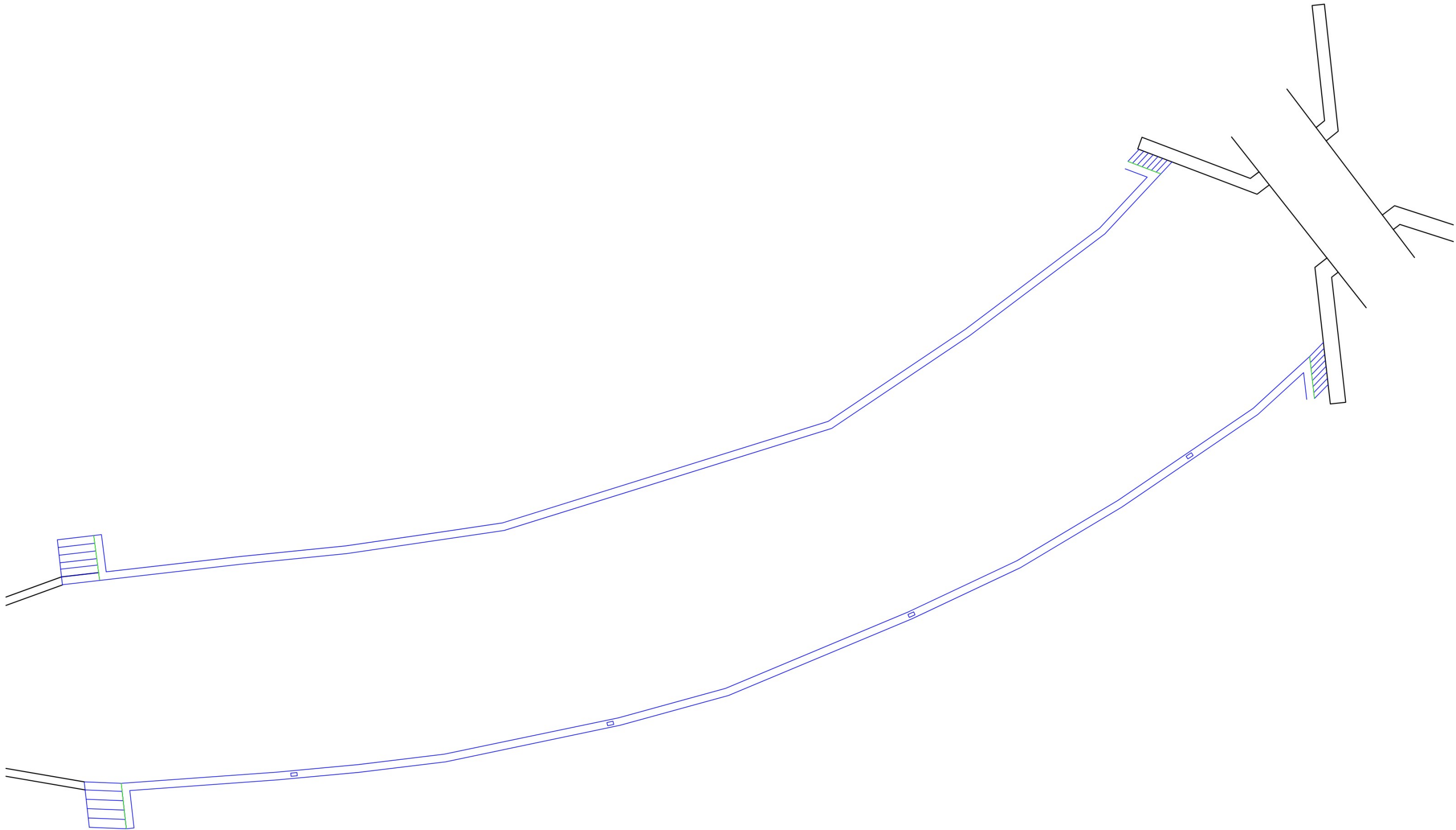
Rijkshulpschutsluis of Spuisluis, gebouwd in 1817, bestaande uit de volgende onderdelen: de Kolk heeft gemetselde bakstenen muren. Het zuidelijk sluishoofd, aan de Lekdijk, is thans afgesloten d.m.v. een betonnen dam tussen de hoofden. Aan de binnenzijde in de uitspringende gedeelten van het sluishoofd hoge, boogvormige poorten, afgesloten door ijzeren regelschuiten. De westelijke poort in het sluishoofd is dichtgemetseld. Aan de noordzijde is de kolk afgesloten door twee houten puntdeuren, naar de Lekzijde gericht, waarover een bruggetje. De Kom heeft wanden opgebouwd uit natuursteen. Aan beide zijden een naar het water aflopend trapje. Aan de noordzijde van de kom een vaste brug.

Hoofdcategorie Weg- en waterbouwkundige werken
Subcategorie Waterkering en -doorlaat
Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

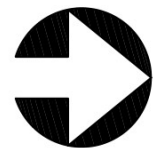
** Dit is een registergegeven voor zover het nodig is voor de identificatie van het rijksmonument

Bijlage 2: Grafische weergave van de globale waardenstelling

RENVOOI

- Hoge cultuurhistorische waarde
- Positieve cultuurhistorische waarde
- Indifferente cultuurhistorische waarde
- Cultuurhistorische waarde onbekend

Project: Kademuren Rijkshulpschutsluis, Vreeswijk			cultuurhistorie restauratie architectuur
Onderwerp: Indicatieve waardenstelling			
Datum: 13-11-2024	Getekend: MB	Formaat: A3	Eendrachtsweg 67, 3012 LG Rotterdam tel. (010) 4363250 info@bureaupolderman.nl / www.bureaupolderman.nl
Werknummer: 885	Tekeningnummer: I-01	Schaal: n.v.t.	